

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ЛАРІН ЮРІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 821.161.1–3–92.09

**«КНИГА О ВЪРЪ ЄДИНОЙ» (1619 р.)
У КОНТЕКСТІ РАННЬОЇ БАРОКОВОЇ ПОЛЕМІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
філологічних наук

Харків – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Ісіченко Юрій Андрійович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, професор
кафедри історії української літератури.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Поплавська Наталія Миколаївна,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, професор,
завідувач кафедри журналістики;

кандидат філологічних наук
Левченко-Комісаренко Тетяна Леонідівна,
Харківський національний економічний університет,
доцент кафедри українознавства і мовної підготовки
іноземних громадян.

Захист відбудеться «30» січня 2014 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.051.07 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 6/85.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (61022, м. Харків, майдан Свободи, 4).

Автореферат розісланий «__» грудня 2013 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. В. Кисіль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена етапним характером «Книги о вѣрѣ единой» (1619 р.) у становленні української ранньої барокової літератури. Попри те, що з кін. ХХ ст. частина пам'яток цього періоду стала об'єктом різноаспектних досліджень, більшість творів лишилася не тільки не проаналізованою, а навіть не описаною.

В українському літературознавстві бракує студій, присвячених історії формування, розвитку і природі функціонування апологетичної прози в епоху Бароко. Не стала об'єктом літературознавчого аналізу й «Книга о вѣрѣ единой», яку традиційно приписують Захарії Копистенському. На цей час не існує жодної ґрунтовної монографії чи статті, де б було проаналізовано жанрово-стильові особливості трактату. Окрім того, відсутні праці, в яких би «Книга о вѣрѣ единой» взагалі вводилася в літературний контекст стилю раннього бароко.

Обмеженням також є коло літературознавчих студій художньої спадщині Захарії Копистенського в контексті тогочасної культури. Всі сучасні роботи ґрунтуються насамперед на дослідженнях В. Завитневича та М. Грушевського, написаних наприкінці ХІХ – поч. ХХ століття. Таким чином, актуальність дослідження зумовлюється ще й формуванням у сучасному українському літературознавстві нової моделі рецепції ранньомодерного літературного процесу й необхідністю перегляду традиційних оцінок барокової полемічної прози.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація, виконана на кафедрі історії української літератури Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, пов'язана з основним напрямком її роботи за проблемою «Поетика української літератури Х – ХVІІІ століть». Тема й план-проспект дисертації схвалені на засіданні кафедри історії української літератури (протокол № 4 від 19. 11. 2009 р.), на засіданні Вченої ради філологічного факультету (протокол № 4 від 20. 11. 2009 р.), на засіданні Бюро науково-координаційної ради з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» при Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (протокол № 5 від 10. 12. 2009 р.).

Мета й завдання дослідження. Мета дисертації – виявити й розкрити риси стилю бароко, втілені в «Книзѣ о вѣрѣ единой». Відповідно до мети в роботі передбачається розв'язати такі завдання:

- систематизувати досвід наукового осмислення творчого доробку Захарії Копистенського;
- визначити, зосереджуючись на риторичних фігурах, основні особливості поетики «Книги о вѣрѣ единой» як пам'ятки раннього українського бароко;
- встановити інтертекстуальні зв'язки «Книги о вѣрѣ единой» із творами полемічної літератури кін. ХVІ – поч. ХVІІ ст.;
- з'ясувати жанрові особливості твору Захарії Копистенського;
- схарактеризувати спектр богословських й етнокультурних проблем, які піднімає автор «Книги о вѣрѣ единой»;
- розкрити вплив «Книги о вѣрѣ единой» на полемічний дискурс доби Бароко.

Об'єкт дослідження – апологетичний трактат Захарії Копистенського «Книга о вѣрѣ единой» (1619 р.).

Предметом дослідження є художнє втілення поетики бароко в тексті «Книги о вѣрѣ единой».

Методи дослідження. Теоретико-методологічну базу роботи складають праці вітчизняних та зарубіжних літературознавців, культурологів, істориків. У роботі різною мірою використовуються естетичний та етичний підходи, які дозволяють оцінити твір Захарії Копистенського із позицій сучасного йому розуміння понять прекрасного та доброго. Вивчаючи історію видання «Книги о вѣрѣ единой», причини, що спонукали автора до її написання, оцінюючи суспільно-політичний контекст доби, визначаючи історичні події, що мали вплив на літературний процес кін. XVI – поч. XVII ст., не уникнути звернення до історичного та історико-психологічного (біографічного) методів. Естопсихологічний та еволюційний методи дозволяють оцінити взаємовплив психологічної організації автора та читача, зміну читацьких очікувань, розвиток літературних запитів, провідних тем та ідей творчості.

Утім основними методами, використаними в дослідженні, є культурно-історичний, порівняльно-історичний, філологічний та структурно-семіотичний.

Культурно-історичний метод дає змогу оцінити історичний контекст доби й у взаємозв'язку з ним описати процес еволюції полеміки, шляхи й напрямки її розвитку. Дослідження «стану духу» Захарії Копистенського дозволяє зрозуміти не тільки його письменницьку особистість, але й характерні для сучасника автора стереотипи та моделі мислення. Спосіб піднесення ілюстративного матеріалу у «Книзѣ о вѣрѣ единой» та вивчення стилю письма засвідчують літературні здібності та грані письменницького таланту київського полеміста. Цей метод допомагає прочитати «Книгу о вѣрѣ единой» як цілісне явище духовної культури України поч. XVII ст., визначити, не ігноруючи суспільно-культурного контексту, місце апологетичного трактату серед подібних творів. Вивчаючи трактат за допомогою цього методу, визначаємо барокові риси в українській літературі, проводимо паралелі з загальноєвропейськими письменницькими тенденціями. Культурно-історичний метод літературознавства уможлиблює вивчення твору в діяхронному аспекті.

Порівняльно-історичний метод допомагає вивчити традиційні сюжети, їх походження та шляхи інтеграції в українську писемність, дозволяє визначити художні, історичні, етнографічні й богословські джерела «Книги о вѣрѣ единой», які репрезентують літературний контекст доби. Багата полемічна традиція засвідчує велику кількість трактатів православних, католицьких і протестантських авторів, що Захарія Копистенський використовував як зразок. Зіставлення «Книги о вѣрѣ единой» із творами Герасима та Мелетія Смотрицьких, Стефана та Лаврентія Зизаніїв дозволяє виокремити спільні місця, однотипні художні прийоми релігійної полеміки кін. XVI – поч. XVII ст. Метод виявляє свою продуктивність у діяхронному вивченні історії літератури, дає змогу в порівнянні простежити шлях розвитку стильової манери раннього українського бароко.

Філологічний метод акумулює в собі прийоми багатьох суміжних літературознавчих, мовознавчих та історичних дисциплін: бібліографії, палеографії,

історії мови, хронології, біографії, загальної історії, історії мистецтва, критики тексту тощо. Цей метод дозволяє всебічно аналізувати «Книгу о вѣрѣ единой». Студії, що ґрунтуються на філологічному методі, враховують усі текстові та позатекстові елементи твору. Цей метод дозволяє описати склад твору, художні прийоми, історію виникнення та функціонування, ймовірно, еволюцію окремих варіантів, списків, розповсюдженість на певній території. Таким способом можна вивчити, крім мови та художніх особливостей твору, видавничі й друкарські можливості поч. XVII ст. Також прийоми філологічного методу звертають увагу науковця на дослідження пам'ятки попередниками.

Структурно-семіотичний метод, розкриваючи особливості мови твору, дає змогу виявити й докладно описати використані автором знакові системи. Поза увагою не залишаються поетика, мотивний аналіз твору, міфологічні студії.

Під час інтерпретації тексту у філології продуктивним стає один із філософських методів – феноменологічний. Його прийоми дозволяють установити стереотипи, ментальні уявлення, які давали можливість людині розуміти текст.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації здійснено спробу цілісного аналізу поетики апологетичного трактату «Книга о вѣрѣ единой» як явища ранньомодерної української літератури. Основна увага зосереджена на риторичних фігурах, які полеміст використовує у творі. Також встановлюється риторичний і літературний жанр трактату, окреслюється коло теологічних й етнокультурних проблем, що цікавлять Захарію Копистенського, розкривається джерельна база твору, жанрові типи вставних новел, способи їх художнього засвоєння й інтерпретації, емоційний складник взаємин автора й читача, особливості контрастного зіставлення літературного матеріалу. Автор дослідження систематизує наукові знання про творчість Захарії Копистенського, виокремлюючи характерні риси студій вчених у дожовтневий, радянський та сучасний періоди. На підставі контекстного осмислення цих відомостей розкривається вплив «Книги о вѣрѣ единой» на ранньомодерний полемічний дискурс та розвиток богословської дискусії в Україні кін. XVI – поч. XVII століть.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони вдосконалюють наскрізний лекційний курс історії української літератури. Результати дослідження можуть бути використані при викладанні дисципліни «Історія української літератури», підготовці посібників, у розробці спеціальних курсів і наукових семінарів, пов'язаних із вивченням особливостей розвитку української полемічної літератури кін. XVI – поч. XVII ст., для написання курсових, дипломних, магістерських робіт у вищій школі, для проведення уроків відповідної тематики, для факультативних і гурткових занять у загальноосвітній школі; при подальшому вивченні творчості Захарії Копистенського.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Наукові результати й висновки, що містяться в дослідженні, отримано автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри історії української літератури Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та в формі доповідей і повідомлень на наукових конференціях, серед яких: Міжнародна наукова конференція «Наукова

спадщина О. О. Потебні в контексті розвитку європейської філологічної думки XIX–XXI ст. (до 175-річчя від дня народження О. О. Потебні)» (Харків, 5–7 жовтня 2010 р.); XI Міжнародна наукова конференція молодих учених (Київ, 15–17 червня 2011 р.); Міжнародна наукова конференція «Крихти буття: література і практики повсякдення» (Бердянськ, 22–23 вересня 2011 р.); Міжнародна наукова конференція «Львівська братська школа: тексти і контексти (420-річчя «Просфоними»)» (Львів, 20–22 жовтня 2011 р.); Міжнародна наукова конференція «Що водить сонце й зорні стелі»: Поетика любові в художній літературі» (Бердянськ, 20–21 вересня 2012 року); Міжнародна наукова конференція ««Тренос» Мелетія Смотрицького та східний богословський дискурс ранньомодерного періоду» (Острог, 19 грудня 2012 року); підсумкова конференція аспірантів та здобувачів філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (Харків, 28 березня 2012 року); підсумкова конференція аспірантів та здобувачів філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (Харків, 29 березня 2013 року).

Публікації. Основний зміст роботи та її головні положення, що виносяться на захист, відображено у восьми публікаціях, з яких п'ять надруковано в наукових фахових виданнях та одна – в іноземному виданні.

Структура та обсяг дисертації. Структура та обсяг дисертації обумовлені її метою та завданнями. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 181 сторінку основного тексту та 29 сторінок списку використаних джерел (265 позицій).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У «**Вступі**» обґрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність, сформульовано мету та завдання роботи, визначено основні методи дослідження, його предмет і об'єкт, висвітлено зв'язок теми студії з науковими програмами і планами організації, в якій її виконано, показано наукову новизну, теоретичну та практичну цінність отриманих результатів, наведено відомості про апробацію результатів дисертації.

Перший розділ роботи – «**Рецепція творчості Захарії Копистенського. Теоретичні засади дослідження**» – є історіографічним і методологічним, складається з двох підрозділів. Тут проаналізовано наукову літературу, яка стала методологічною базою дисертації, а також схарактеризовані основні праці медієвістів, котрі вивчали біографію Захарії Копистенського або його творчий доробок.

У *першому підрозділі* – «*Методологічні засади вивчення української літератури доби Бароко*» – розглянуто наукові джерела з історії давньої української літератури, зокрема періоду Бароко. Перші спроби систематизації ознак стилю бароко в українській науці можна знайти в працях Івана Величковського та Григорія Сковороди. У XIX – XX ст. з'являються роботи М. Сумцова, О. Огоновського, М. Грушевського, М. Петрова, М. Возняка, В. Перетца, С. Єфремова, І. Франка, В. Резанова, Д. Чижевського, О. Білецького та ін. Згадані науковці вводять в українське літературознавство саме поняття «бароко», зауважують основні риси

художнього стилю доби, популяризуючи твори ранньомодерної української літератури, вперше друкують знайдені рукописи українських барокових творів.

Для радянського літературознавства була характерна соціологізація вивчення українського бароко. Однак в останню третину XX – на поч. XXI ст. поновлюються традиції контекстних досліджень (К. Борисенко, Г. Грабович, Я. Ісаєвич, архієп. Ігор Ісіченко, П. Кралюк, В. Крекотень, О. Матушек, О. Мишанич, Д. Наливайко, Г. Павленко, Н. Поплавська, Є. Пшеничний, Р. Радишевський, М. Сулима, Л. Ушкалов, М. Якубович, Н. Яковенко та ін.).

Другий підрозділ – «Творчість Захарії Копистенського: етапи вивчення» – присвячений аналізу рецепції літературно-богословського доробку автора. В історії українського літературознавства постать Захарії Копистенського вперше привернула до себе увагу науковців у другій половині XIX ст.

До поч. XX ст. дослідження велися в літературознавчій (М. Грушевський, І. Франко, С. Єфремов, О. Архангельський, М. Петров, В. Завитневич), богословській (митр. Євгеній Болховітінов, О. Левицький), історіографічній (М. Костомаров, С. Голубєв, О. Огоновський, Хв. Тітов) та культурологічній (М. Сумцов) площинах. У Радянському Союзі вивчення спадщини Захарії Копистенського, як і будь-яких творів, пов'язаних із церковним життям і написаних книжною українською мовою, значно уповільнилося, велося тенденційно (В. Коряк, О. Дорошкевич). На початку XXI ст. захищено кілька дисертаційних робіт переважно історіографічного плану (Є. Пшеничний, П. Степенькіна, В. Циганенко). Певну увагу вчені зосереджували на «Палінодії» Захарії Копистенського, згадок же про «Книгу о вѣрѣ единой» вкрай мало.

Таким чином, творчість Захарії Копистенського й на сьогодні залишається малодослідженою.

Другий розділ – «Суспільно-культурний контекст творчості Захарії Копистенського» – присвячено аналізу основних чинників, що інспірували міжконфесійну боротьбу. Крім цього, тут висвітлено динаміку трансформації громадської думки в Україні в кін. XVI – поч. XVII ст. Розділ складається з шести підрозділів.

У першому підрозділі – «Правно-релігійні виміри функціонування полемічних творів» – виявлена залежність релігійних утисків некатолицьких громад Польщі від активності та успішності ведення військових кампаній.

За наявності загрози польські королі толерували східному обрядові, видавали грамоти для «заспокоєння грецької церкви», оскільки потребували допомоги руського населення литовських і польських земель. Однак монархи одразу ж відміняли свої постанови в періоди зміцнення влади та відсутності військових конфліктів.

Свобода совісті в Польсько-Литовській державі корелювала з політичними свободами. Релігійна відмінність від католицького короля засвідчувала й політичну опозиційність до нього.

Становище православ'я на литовсько-українських землях істотно погіршилося з коронацією в 1587 році Сигізмунда III Вази, який почав активно пропагувати ідею відновлення Флорентійської унії на руських землях. Обмеження прав некатолицьких громад зближувало представників різних віровизнань.

Берестейська унія, підписана в 1596 році, презентувалася як споконвічна релігія українсько-литовської громади, а православ'я – як принесена ззовні модель. Це стало відправним пунктом полеміки кін. XVI – перших десятиліть XVII ст.

Для доведення своєї точки зору прихильники унії використовували постанови Ферраро-Флорентійського собору, на що їхні опоненти відповідали апелюванням до рішень семи вселенських церковних соборів. Таким чином, релігійна полеміка, яка активно точилася перші п'ятнадцять років після підписання Берестейської унії, фактично являла собою боротьбу історичних концепцій, спроби опонентів довести або спростувати за допомогою аргументів, звернених до історії, правомочність існування унії між православною та католицькою церквами.

Другий підрозділ – «Комунікативне середовище функціонування полемічних творів» – присвячений виявленню прямих паралелей між інтенсивністю ведення полемічної дискусії та розвитком друкарства.

Усі верстви населення в Польсько-Литовській державі виявили зацікавленість до реформаторської ідеї загальної доступності церковних книг. У другій половині XVI – на поч. XVII ст. на території України існувало вже три видавничі центри – Галичина, Волинь та Київщина.

Поява можливості оперативно та масово розповсюджувати твори пожвавила міжконфесійну боротьбу.

У третьому підрозділі – «Міжконфесійна полеміка в етноконфесійних вимірах польсько-українського пограниччя» – запропонована схема періодизації полеміки.

Із літературно-богословської точки зору релігійну полеміку кін. XVI – першої третини XVII ст. можна розмежувати на два великі етапи:

1) доберестейський, під час якого богослови та політики готували православну спільноту Речі Посполитої до запровадження церковної унії на українських та білоруських землях (цей період тривав від останньої чверті XVI ст. до 1596 року);

2) поберестейський, під час якого точилися суперечки щодо доконаного факту унії (тривав від 1596 року ще протягом близько тридцяти років). На цьому етапі також можна виокремити один підетап – тексти, котрі стосуються доведення правомірності відновлення православної ієрархії на східних землях Речі Посполитої (полеміка з цього питання активно велася від 1620 року ще протягом десятиліття).

Першими богословами Польсько-Литовської держави, які розпочали широку дискусію з питання об'єднання православної церкви з католицькою під егідою папи Римського, були Бенедикт Гербест та Петро Скарга. У трактатах вони, утверджуючи першість римсько-католицької церкви в країні, навели перелік суперечливих аспектів православної доктрини.

Четвертий підрозділ – «Острозький гурток у перспективі міжконфесійної полеміки» – становить собою дослідження ролі острозького науково-літературного гуртка в культурному житті українства.

Опонували Петру Скарзі та Бенедикту Гербесту насамперед острозькі письменники: Герасим Смотрицький, Стефан Зизаній, Христофор Філалет, Василь Суразький, Клірик Острозький та автор творів, написаних від імені Костянтина Острозького.

Острозькі полемісти рішуче відкинули Берестейську унію, а разом із нею примат папи Римського, календарну реформу, відмежувалися від уніатської церкви, виступили з нещадною критикою владик, котрі підписали «згоду з Римом».

Науково-літературний гурток в Острозі, на перших етапах послуговуючись протестантською аргументацією, поступово став контрреформаційним і прагнув відновити традиції візантійсько-руського богослов'я. Письменники використовували традиційну християнську символіку, віддавали перевагу логічним аргументам під час ведення дискусії. Основну увагу вони приділяли оскарженню правосильності Берестейської унії на східнослов'янських землях.

У *п'ятому підрозділі* – «Берестейська унія як імпульс до полемічного діалогу» – з літературознавчого боку проаналізовано основні полемічні твори представників львівського, київського літературних гуртків, а також інших письменників.

Українські учасники міжконфесійної боротьби рішуче відкидали Берестейську унію та критикували дії владик, які її підписали. Полемісти ратували за повернення до витоків християнського вчення, заперечували першість папи Римського, звинувачуючи його у владолюбстві, критикували папство як інститут, відстоювали греко-слов'янську концепцію освіти.

Твори богословів львівського та київського гуртків, як правило, можна поділити на історичну та теолого-полемічну частини. Усі письменники робили типовий для полемічної літератури екскурс в історію церкви, згадували сім вселенських соборів та обґрунтовували споконвічну належність Київської митрополії до Константинопольського патріархату. Використовуючи твори Отців Церкви, вони доводили давність православного обряду.

Руські письменники в міжконфесійній боротьбі кін. XVI – поч. XVII ст. вимушені були стати «охоронцями споконвічної церковної традиції», оскільки після підписання унії з'єднану з Римом Київську митрополію королівська влада сприймала як єдину легітимну церкву візантійського обряду.

Через це в ранньомодерній полемічній літературі виник і усталився мотив давності Київської церкви. У ранній полеміці його дуже успішно використовували Герасим і Мелетій Смотрицькі та Захарія Копистенський. «Давність» становила в культурі раннього бароко аргумент, який легітимізував та ушляхетнював візантійсько-руський етос у Речі Посполитій.

Найбільш яскравим із художньої точки зору твором цього періоду був «Θρηνος» (1610 р.) Мелетія Смотрицького.

Підсумковим проунійним полемічним трактатом стала «Obrona jedności cerkiewnej» Лева Кревзи. Письменник, розглянувши всі дискусійні питання полеміки, спробував утвердити уніатську точку зору на них, використовуючи традиційні аргументи зі Святого Письма та творів Отців Церкви.

Уся поберестейська полеміка унаочнювала глибинну трансформацію суспільного устрою ранньомодерної України, зокрема зміну ментальності руських еліт.

У *шостому підрозділі* – «Київська відповідь на виклики Берестейської унії» – схарактеризоване значення творів Захарії Копистенського в поберестейському етапі полеміки. Особлива увага приділена «Палінодії» – найбільш ґрунтовному творові першої третини XVII ст.

Трактат київського богослова складається з передмови, чотирьох частин і додатків. Захарія Копистенський один за одним скрупульозно розглянув аргументи Лева Кревзи про примат папи Римського, про значення для християнського світу наступників святого Петра на апостольському престолі, докази на захист правосильності Берестейської унії. Він, використовуючи часом ті самі історичні твори, книги Святого Письма та Отців Церкви, що і його опоненти, спростував вислови Лева Кревзи, навів точку зору православної спільноти Речі Посполитої на порушені проблеми.

Крім цього, Захарія Копистенський відкинув тезу про цілковиту залежність Константинопольського першоієрарха від мирян та звинуватив понтифіка в зосередженні у своїй особі не тільки церковної, але й світської влади.

На думку Захарії Копистенського, ініціатором церковного розколу був ніхто інший, як папа Римський. Київський богослов також відкинув Флорентійську унію як підписану підступно, без згоди патріарха.

Наприкінці другої частини «Палінодії» полеміст навів 14 відмінностей грецького та римського обрядів. Зокрема він згадав додаток «Filioque» до восьмого члена Символу віри, вживання католиками прісного хліба замість квасного, причастя мирян під одним видом, вчення про примат папи Римського, календарну реформу, вчення про чистилище, дозвіл на споживання м'яса монахами.

У «Палінодії» Захарія Копистенський відстоював концепцію чотириразового хрещення Київської Русі. Полеміст наголошував на апостольському походженні київського християнства, на його візантійських джерелах.

Найбільший твір Захарії Копистенського здобув компліментарні оцінки в літературознавстві. Науковці відзначили, з одного боку, науковість та ґрунтовність твору, з іншого боку, – його близькість за лінгвістичними характеристиками до народно-розмовної традиції. «Палінодія» підсумувала всю аргументацію стосовно примату папи Римського, правосильності Берестейської унії, історії хрещення східних слов'ян, висвячення нових православних владик. Трактат, хоч і розповсюджувався в лише рукописному вигляді й не був надрукований до другої половини XIX ст., позначився на розвитку полемічної думки XVII ст., оскільки далі слугував джерелом доказів для ведення богословських дискусій.

Захарію Копистенського – одного з провідних діячів київського культурного осередку – традиційно вважають також автором апологетичного трактату «Книга о вѣрѣ единой».

Третій розділ – «Поетика «Книги о вѣрѣ единой»» – складається з шести підрозділів. У цьому розділі проведено аналіз джерельної бази твору, жанрових типів вставних новел, способів їх художнього засвоєння й інтерпретації, емоційного складника взаємин автора й читача, особливостей контрастного зіставлення літературного матеріалу, пласту теологічних проблем, яких торкався Захарія Копистенський, а також стилістики «Книги о вѣрѣ единой» в ораторському аспекті.

У першому підрозділі – «Автор і читач «Книги о вѣрѣ единой»: емоційний складник» – у риторичному аспекті розглянуті образ автора твору та візія ідеального реципієнта трактату.

Функції автора «Книги о вѣрѣ единой» виходять за межі фіксування інформації, об'єктивно присутньої в комунікативному просторі. Письменник, усвідомлюючи

варіативність шляхів вирішення поставлених питань, на власний розсуд добрав аргументацію.

Полеміст творить дискурс, виходячи з суб'єктивного погляду на реальність, однак риси цього світу перебувають у парадигмі християнського світобачення. Захарія Копистенський постає як самостійний творець етико-естетичної інформації.

Автор «Книги о вѣрѣ единой» відчував у собі сили модифікувати дійсність, впливати на ціннісний світ читача. У контексті християнської гуманістичної естетики письменник послідовно використовував прийоми риторики, імплементовані та розвинуті в ході творчої практики. Автор часто позиціонував себе не тільки транслятором істин, але й мудрецем, носієм, сіячем правди.

Київський богослов також окреслив свою візію ідеального читача. Для нього – це вдячний реципієнт, який, не сумніваючись, довіряє написаному в творі. Варто зазначити, що Захарія Копистенський обирає різні тактики спілкування з читачем залежно від предмета бесіди.

Головною зворотною емоційною реакцією читача, на яку розраховував полеміст, був страх або побоювання згрішити та стягти на себе суворе покарання.

Другий підрозділ – «Спектр богословських й етнокультурних проблем у «Книзѣ о вѣрѣ единой»» – присвячений характеристиці головних питань міжконфесійної дискусії, які підіймає Захарія Копистенський.

«Книга о вѣрѣ единой» не спрямована проти однієї конкретної конфесії. Захарія Копистенський виявляє фундаментальні розбіжності багатьох протестантських доктрин та католицького богослов'я з патристичним вченням. Зокрема, письменник спростовує богословські позиції католиків, аріан, монофізитів, монофелітів, анабаптистів, послідовників савеліанства, монтанізму, несторіанства, македоніанства та інших неортодоксальних учень.

Окремі розділи «Книги о вѣрѣ единой» Захарія Копистенський присвятив пневматологічній проблемі, питанню сутності Трійці та божественної природи Ісуса Христа, таїнствам хрещення та євхаристії, використанню опрісноків і прийняття причастя під одним видом, наявності чистилища, необхідності молитви за померлими та використання ікон.

Богослов категорично не сприймав спроби суб'єктивного тлумачення сакрального тексту й закликав «стерти голову змію у воді» (Псал.73:13), тобто покінчити з течіями, які він визнавав за єретичні.

У *третьому підрозділі – «Джерельна база «Книги о вѣрѣ единой»»* – систематизовані за тематичним принципом літературні джерела, якими користувався Захарія Копистенський, а також проаналізовані можливі шляхи отримання ним цих книг.

За нашими підрахунками у «Книзѣ о вѣрѣ единой» Захарія Копистенський послався щонайменше на 115 книжних джерел.

У «Книзѣ о вѣрѣ единой» із 27 книг Нового Завіту Захарія Копистенський із різною частотою цитував 22 книги. У цілому в трактаті Захарії Копистенського зустрічається 223 цитати з книг Нового Завіту. Меншою мірою у творі цитується Старий Завіт – наявні посилання на 18 із 49 книг. Старий Завіт цитується 83 рази, що майже втричі менше, ніж книги Нового Завіту.

Зважаючи на завдання апологетичного трактату «Книга о вѣрѣ единой», у творі приділено значну увагу поширенню знань про ранньохристиянських богословів і церковних діячів, які зробили вагомий внесок у створення та розробку догматичного вчення, канонічного права, богослужбового уставу. Захарія Копистенський навів визнання віри, уривки з історичних та теологічних творів Отців Церкви. Безсумнівно, найцитованішим у «Книзѣ о вѣрѣ единой» є константинопольський архієпископ Іоан Золотоустий. Його повчання та екзегези письменник загалом процитував 54 рази.

Серед інших Отців Церкви Захарія Копистенський посилається на твори Василя Великого, Юстина Філософа, Кирила Олександрійського, Афанасія Великого, Кіпріана Карфагенського, Іринія Ліонського, Климента Олександрійського, Григорія Чудотворця, Діонісія Олександрійського, Діонісія Ареопігита. Твори Отців Церкви Захарія Копистенський процитував 124 рази.

Автор «Книги о вѣрѣ единой» був обізнаний із богословськими трактатами авторів епохи Середньовіччя та Відродження, із трактатами сучасних йому науковців та істориків. Полеміст 12 разів послався на твори Максима Грека, Костянтина Арменопула, Феодора Бальзамона, Геласія I, Матея Властаря та Мелетія Пігаса.

Захарія Копистенський також використав значну кількість історичних джерел. Письменник залучав твори західноєвропейських, переважно католицьких, істориків. Автор «Книги о вѣрѣ единой» використовує твори Йосифа Флавія, Євсевія Кесарійського, Іоана Зонари, Никифора Каліста Ксанфопула, Бартоломео Платіни, Олександра Гваньїні, Мартіна Кромера, Цезаря Баронія, Петра Скарги. Історичні книги полеміст процитував не менше 21 разу.

У «Книзѣ о вѣрѣ единой» також знаходимо близько двадцяти посилань на канони семи вселенських соборів, котрі були прийняті православною церквою. Видається правдоподібним, що Захарія Копистенський цитував їх із Номоканонів, збірок церковних правил, які на той час і в рукописному, і у друкованому вигляді зустрічалися на території Речі Посполитої.

Для обґрунтування своїх тверджень про невідповідність протестантського вчення апостольським канонам Захарія Копистенський цитував книги реформаторів, зокрема, протестантський катехізис, виданий у Гейдельберзі 1563 року, і гуситський Канціонал (1414 рік, Констанца).

Значна частина з цитованих Захарією Копистенським книг уже була видана в Україні або інших слов'янських країнах, з частиною він міг ознайомитися під час навчання за кордоном, частину міг отримати від посольств патріархів, які проїжджали територією України.

Контрреформаторські настрої лаврського друкарського гуртка зумовили абсолютний пріоритет патристики та оригінального тексту Святого Письма.

У четвертому підрозділі – «*Жанрові типи вставних новел та інтерпретаційні стратегії автора «Книги о вѣрѣ единой»*» – приділено увагу вставним оповіданням, які виявлені у трактаті.

Виходячи з класифікації В. Крекотня, в «Книзѣ о вѣрѣ единой» можна знайти 108 вставних новел. Серед них найбільшу кількість становлять біблійні оповідання – 64 одиниці. У тексті трактату також наявні мемораболи – 14 одиниць, анекдоти – 3,

апофегми – 2, фацеції – 4, казки – 9, диспути – 8 та байки – 5. При цьому в «Книзѣ о вѣрѣ единой» не зустрічаються міфи, апологи та фабули.

Захарія Копистенський для переконання читачів використовував усі можливі джерела для запозичення вставного матеріалу: книги Святого Письма, книги з історії церкви, агіографічні тексти, богословські трактати, усні перекази. Джерела вставного матеріалу можна розподілити на релігійні, світські та змішані.

Серед способів засвоєння вставного новелістичного матеріалу можна виокремити: 1) дослівне відтворення; 2) близький до тексту першоджерела переказ матеріалу зі збереженням імен персонажів та зі збереженням фактів; 3) скорочення прикладу зі зміною, відкиданням чи додаванням певних деталей сюжету, зміною словоформ; 4) заміна етичної інтерпретації прикладу на власне тлумачення.

У *п'ятому підрозділі* – «Поетика контрасту у «Книзѣ о вѣрѣ единой»» – завважаються головні продуктивні моделі зіставлення текстового матеріалу.

Антитетичність є невід'ємною особливістю світовідчуття людини епохи Бароко. Найхарактернішою опозицією є протиставлення сакрального та профанного. На межі сакрального та профанного виникають антитези видимого й невидимого, вічного й мінущого, зовнішнього й внутрішнього, красивого й потворного, високого й низького тощо.

Типове для поетики бароко значення в тексті має опозиція видимого та невидимого. Відповідно до християнської символіки, більш цінним і значущим є саме невидиме, приховане від стороннього погляду. У «Книзѣ о вѣрѣ единой» видиме ототожнюється зі світським, а невидиме – з сакральним, божественним.

Ототожнення тіла з річчю та духу з тайною, а також їх взаємне протиставлення показують опозиційність і, водночас, – через можливість самого протиставлення – близькість людини та Бога.

Опозиція світла та темряви знаходиться також у парадигмі типової для бароко антитези сакрального й профанного. Світло уособлює життя, істину, правду. Наділений світлом «учитель» володіє прихованими істинами, здатен привести людину до прозріння, натомість навчений протестантський проповідник – темний, спроможний тільки викривлювати і спотворювати канонічне віровчення.

Усі проілюстровані відповідним чином опозиції слугують риторичній меті – переконати аудиторію в правильності відповідних суджень.

Шостий підрозділ – «Стилістичні особливості «Книги о вѣрѣ единой»» – присвячений риторичним фігурам, які формують характерні риси поетики «Книги о вѣрѣ единой» як пам'ятки раннього українського бароко.

У творі виокремлено: 1) фігури думки (36% від загальної кількості стилістичних засобів у тексті «Книги о вѣрѣ единой»); 2) фігури слів (27%); 3) поєднання фігур слів і фігур думки (37%).

Фігури думки. У тексті «Книги о вѣрѣ единой» фігури думки, або змістові фігури, представлені різноманітніше, ніж фігури слів. Найбільш уживаною фігурою думки є етопея (19,1% від загальної кількості стилістичних засобів такого типу), тобто цитування висловлювань авторитетних осіб або висловлення власних думок від їх імені з метою переконати аудиторію в істинності своїх доказів. До складу етопей входить цитата, яка передається прямою мовою.

Іншою найуживанішою фігурою думки є прозопопея, яка полягає в упровадженні у відтинок мовлення чужих слів, що не є цитатою (17%). Це різновид етопеї.

Для проведення смислових паралелей автор «Книги о вѣрѣ единой» використовував антитезу (8,8%). Вона полягає в посиленні виразності загального змісту предмета або окремої його ознаки шляхом протиставлення йому контрастного (за цією ознакою) елемента. Подібну до антитези функцію виконує парабола (2,5%).

Текст полеміста не може обходитися без унаочнення, зіставлення, прикладу. Такі змістові операції здійснювалися за допомогою риторичної фігури парадигми (5,1%), що полягала в представленні якогось нового факту через аналогію до вже відомих речей, понять, висловів.

Автор «Книги о вѣрѣ единой» активізував контакт із аудиторією за допомогою відповідних стилістичних фігур – апофазис, анакойнозис, апострофа, деезис.

Фігури слів. Фігури слів постають через свідоме й цільове розташування слів у фразі для переконання слухача стилістичною виразністю. У трактаті «Книга о вѣрѣ единой» зустрічаються: 1) фігури додавання – гемінація (14% від загальної кількості фігур слів), поліптота (12,6%), анафора (5,4%), епіфора (4,6%), симплока (3,3%), полісиндетон (8%), епітетон (6,2%); 2) фігури віднімання – еліпсис (5,5%), зевгма (3%), асиндетон (9,2%); 3) фігури розміщення – паралелізм (6,2%), хіазм (2,7%), гомеотелевтон (6,9%), гомеоптотон (5%), аналітон (4,8%), антаподозис (2,6%).

Фігури слів легко помітити в тексті навіть візуально. Тут важливу роль відіграє саме просторове розташування лексем, змістовий складник відходить на другий план. Фігура слова зникне, якщо навіть мінімально порушити її структуру, а отже, стилістичний ефект залежить від вербальних чинників. Цим фігури слів відрізняються від фігур думки, де семантичний складник є первинним, а його словесне оформлення не відіграє особливого значення.

Комплекси фігур. Про майстерність автора «Книги о вѣрѣ единой» свідчить те, що серед ужитих ним стилістичних засобів комплекси фігур кількісно становлять абсолютну більшість – 37% від загальної кількості стилістичних засобів у тексті трактату. Усі багатокomпонентні фігури можна розділити на двочленні та полічленні.

Кожна багатокomпонентна стилістична фігура стала нагромадженням однорідних змістових або формальних елементів, що вживалися з метою підсилення виразності висловлення. Кожен із членів комплексів фігур викликав певний стилістичний ефект, який, сполучаючись із іншими, утворив чітко визначену семантику виразу та його додаткові значеннєві відтінки. Комплекси фігур унікальні, часто неповторні. Багаточленні фігури – персвазійне ядро твору. Широке їх уживання свідчить про талановитість автора й забезпечує вдалу комунікацію.

Комплексні фігури в «Книзѣ о вѣрѣ единой» стали реалізацією риторичного прийому ампліфікації. Стилiстичний ефект від комплексу фігур є більшим за суму стилістичних ефектів його складників. Полічленні засоби художнього увиразнення мовлення є ситуативними, нешаблонними, утвореними креативними зусиллями автора полемічного трактату.

У кількісному співвідношенні монофігур і комплексів стилістичних засобів переважають останні.

ВИСНОВКИ

Трактат «Книга о вѣрѣ единой» протягом тривалого часу залишався поза увагою медієвістів. Насамперед дослідників цікавив другий, найбільший за обсягом, твір Захарії Копистенського «Палінодія», який, хоч і не був надрукованим свого часу, здобув надзвичайну популярність, оскільки підсумував аргументацію ортодоксальних богословів із цілої низки контроверсійних питань.

Із другої половини ХІХ ст. дослідження творчості архімандрита Києво-Печерської лаври велися в літературознавчій, історіографічній та культурологічній площинах. У Радянському Союзі вивчення спадщини Захарії Копистенського значно уповільнилося. Тільки останніми десятиліттями з'явилася низка спеціальних досліджень.

Однак «Книга о вѣрѣ единой» так і залишається фактично не дослідженою. Літературознавці побіжно зупинялися на описі змістової частини трактату, визначенні автора та певних компліментарних оцінках. Переважна більшість учених підтримують думку М. Грушевського, який спробував довести, що автором цього трактату є саме Захарія Копистенський. Подальше вивчення твору підтвердило припущення українського історика.

Із огляду на подібність доказової та джерельної бази двох самостійних творів київського богослова, можна стверджувати, що «Книга о вѣрѣ единой», яка була видана 1619 року в друкарні Києво-Печерської лаври, як і «Палінодія», стала авторитетним джерелом для учасників наступних релігійних диспутів. «Книга о вѣрѣ единой» навіть використовувалася як підручник із богослов'я та зразок українського ранньомодерного красномовства в Києво-Могилянській академії, братських школах і колегіях.

Твір має струнку композицію – він поділений на дві частини, які, у свою чергу, членуються на розділи за тематичним принципом. Кожному розділові відповідає окреме питання релігійної полеміки.

Найбільше уваги Захарія Копистенський приділяє темі божественної природи Ісуса Христа, темі походження Святого Духа й таїнству Євхаристії. Побіжно автор торкається полемічних історико-церковних студій, проблеми необхідності молитви за померлими, наявності чистилища, потреби хрещення дітей.

Основними опонентами письменника виступили аріани, католики та новохрещенці. Крім того, помітно, що богослов заперечує будь-яку можливість співпраці з представниками альтернативних течій християнства, засвідчуючи цим неприйняття Реформації.

У той же час у трактаті виявилися деякі схоластичні прийоми та методи ведення полеміки. Захарія Копистенський на базі античної логіки систематизував знання про Бога, намагався зробити доступними для розуму питання віри. Зразковим матеріалом для нього стали твори патристики. Схоластичним прийомам ведення полеміки київський автор навчився під час студій за межами Речі Посполитої.

«Книга о вѣрѣ единой» відзначається бароковою риторичністю, кількістю та якістю стилістичних засобів, які використав полеміст. У цьому апологетичному

трактаті можна виявити багато риторичних фігур, у тому числі: фігур думки, слів, поєднань фігур слів і фігур думки.

Риторична структура твору відповідає аристотелевським та Цицеронівським зразкам. За теорією красномовства Квінтіліана, яку використовували в тогочасних українських школах, «Книга о вѣрѣ единой» належить до судового жанру, але також має ознаки дорадчого риторичного жанру. Це зумовлене належністю пам'ятки до пласту полемічної літератури з її настановою на змагальність.

Із літературознавчої точки зору твір за жанровою ознакою можна віднести до апологетичних полемічних трактатів, оскільки на його сторінках Захарія Копистенський намагався за допомогою раціональних аргументів у дискусії з опонентами з різних таборів відстояти істинність релігійних поглядів православних християн.

Публічний моральний образ автора не відзначається оригінальністю. Основними рисами вдачі промовця є доброзичливість, відповідальність, надійність, серйозність, упевненість у власних силах і водночас іронічність, подекуди агресивність. Вдача оратора «Книги о вѣрѣ единой» зумовлена двома факторами – релігійним і літературним.

Відчутні особливості має спектр пристрастей твору: вони збуджуються поступово, посилюючись від початку твору. Страх перед неминучою карою – головна пристрасть «Книги о вѣрѣ единой». Він породжує інші емоційні реакції слухачів: повагу, покірність, смирення тощо. Письменник постійно акцентує на відповідальності, яку доведеться нести католикам і протестантам за спотворення Нікео-Константинопольського віровчення, на невідворотності та близькості кари.

Аргументуючи свої твердження, Захарія Копистенський найчастіше використовував такі прості докази, як приклад та силогізм. Вони уживалися автором у тих місцях, де потрібно було максимально зрозуміло висвітлити певну тезу. Найвагомим доказом була колекція аргументів. У цілому докази «Книги о вѣрѣ единой» більшою мірою власне риторичні, аніж логічні.

У творі Захарії Копистенського репрезентована велика кількість розроблених на той час стилістичних засобів. Фігури слів представлені трьома типами: фігури додавання (гемінація, поліптота, анафора та інші), фігури віднімання (еліпсис, асиндетон та інші) та фігури розміщення (гомеоптотон, гомеотелевтон, аналітон, хіазм та інші). Найчастіше автор використовував фігури додавання. Усі фігури слів уточнюють зміст сказаного за допомогою акцентування на лексемі, котра є смисловою основою фрази.

Наявні три різновиди фігур думки. По-перше, ті, які встановлюють контакт зі слухачем, наприклад, апострофа. Такі стилістичні засоби діалогізують мовлення, знімають відстань між автором і адресатом. По-друге, у тексті «Книги о вѣрѣ единой» є фігури думки, що уточнюють позицію оратора та його ставлення до предмета промови, наприклад евфонезис. І, по-третє, наявні фігури, котрі визначають зміст об'єкта комунікації та авторське ставлення до нього, наприклад епексегезис. Фігури думки формують ідейний світ твору. Вони стають основою аргументації.

Стилістичні засоби в тексті репрезентовані у вигляді монофігур та комплексів фігур. Найпопулярнішою монофігурою є етопея. Це зумовлюється тим, що всі тези

апологетичного трактату було б логічно підкріплювати словами авторитетних богословів, щоб докази видавалися переконливішими. У кількісному співвідношенні монофігур і комплексів стилістичних засобів переважають останні.

Комплексні фігури «Книги о вѣрѣ единой» являють собою реалізацію риторичного прийому ампліфікації. Стилiстичний ефект від конгломератів фігур є більшим за суму стилістичних ефектів його складових. Стилiстична організація трактату виразно засвідчує авторську індивідуальність.

«Книга о вѣрѣ единой» відзначається характерною для епохи Бароко високою культурою цитування різного роду джерел – від історичних та юридичних документів до патристики та Святого Письма.

Говорячи про видання Біблії, на яке посилався Захарія Копистенський під час написання «Книги о вѣрѣ единой», зауважимо, що він цитував Острозьку Біблію 1581 року, видану Іваном Федоровим, перекладаючи її з церковнослов'янської на книжну українську. Полеміст порівнював свій переклад із польським перекладом Біблії о. Якуба Вуєка. Також наявні випадки, коли письменник цитував книги Святого Письма неточно. Це утруднює встановлення джерела. Цілком імовірно, що Захарія Копистенський цитував Біблію напам'ять.

Найхарактернішим прийомом автора «Книги о вѣрѣ единой» є антитеза. Захарія Копистенський на сторінках трактату намагався розвинути одне масштабне протиставлення сакрального та профанного. Письменник акцентував на опозиції видимого та невидимого, вічного та минушого, людського та божественного. Базуючись на вченні Діонісія Ареопагіта про божественний морок, київський богослов стверджував, що Бог дарує істину та буття, що Бог є сам істиною, однак він, або істина, прихований і може бути пізнаним тільки надрозумом. Захарія Копистенський, хоч і використовує раціональну аргументацію, все ж наполягає на першорядному значенні бездоказового, внутрішнього, суб'єктивного переконання – віри. Письменник протиставляв віру знанням, віддаючи перевагу першому.

Метафора у трактаті є текстоутворюючим тропом. У «Книзѣ о вѣрѣ единой» наявні три наскрізні метафори: «церква-мати», «хрест як зброя», «єресь як смертоносна отрута», а також велика кількість метафорично осмислених образів, що зустрічаються тільки в окремих розділах. Наскрізні метафори допомагають полемістові пов'язати в цілісність текст, який складається з тематично різних розділів. Переважна більшість метафор у трактаті має біблійне походження.

Для «Книги о вѣрѣ единой», як і більшості ранньомодерних українських творів, характерна компілятивність. Однак функції Захарії Копистенського як автора твору виходять за межі фіксування інформації. Письменник самостійно обирає сектор проблем, аргументацію та шляхи вирішення поставлених питань, виявляючи таким чином творчу індивідуальність та демонструючи свою освіченість.

Водночас творчість Захарії Копистенського відзначається синтезом літературного досвіду львівського, острозького та київського культурних осередків. Взаємопроникнення традицій відбулося кількома шляхами. По-перше, через уніфіковані навчальні програми, зокрема через шкільні курси риторики, засновані на трактатах Аристотеля, Цицерона, Квінтіліана. По-друге, під час особистих контактів із представниками львівського та острозького середовищ, зокрема з Памвом Бериндою, Стефаном Зизанієм, Кирилом Транквіліоном-Ставровецьким,

Іовом Княгиницьким, Іовом Борецьким, Сильвестром Косовим. Їхні ідеї та методи ведення диспутів відобразилися на літературній практиці Захарії Копистенського.

Однак варто відзначити, що Захарія Копистенський рішуче відкидав можливість співпраці з реформаторами. Якщо наприкінці XVI ст. у творах львівських і острозьких письменників зустрічаються протестантські (кальвіністські, лютеранські) аргументи, а на допомогу в антикатолицьких змаганнях православним українцям приходили протестанти, то вже на поч. XVII ст. київський богослов на сторінках «Книги о вѣрѣ единой» називав протестантське віровчення єрессю, а його послідовників – відступниками.

За тематикою, доказовим матеріалом, джерельною базою та теологічною манерою трактат київського богослова найбільше перегукується з творами «Ключ Царства Небесного» Герасима Смотрицького, «Апокрисис албо Отповѣдь на книжки о съборѣ Берестейском» Христофора Фіалета, «О единой истинной православной вѣрѣ» Василя Суразького, «Исторія о Листрикійском, то есть, о разбойническом Ферарском або Флорентском Сѣнодѣ» Клірика Острозького, «Автѣрафѣ» та богословськими розділами трактату «Θρηνος» Мелетія Смотрицького й, відповідно, «Палінодією».

У цих полемічних трактатах і памфлетах наявні й прямі текстуальні збіги, й подібні ремінісценції та алюзії. Захарія Копистенський, як і його літературні попередники, структурував твір за тематичним принципом, беручи до уваги головні контроверсійні питання полеміки. Теолог розвивав контрреформаційну лінію в українському богослов'ї поч. XVII ст.

Беззаперечним є той факт, що «Книга о вѣрѣ единой» продовжила апологетичну традицію в українській ранньомодерній літературі. У трактаті відображаються провідні тенденції київського філологічного гуртка у другому десятилітті XVII ст., а саме: контрреформаційний пафос, науковість підходів, риторичність.

За особливостями тематики та поетики твір Захарії Копистенського вписується в концепцію раннього барокового періоду в українській літературі. Продовжити студії апологетичного трактату «Книга о вѣрѣ единой» можна в напрямку інтертекстуальних зв'язків з іншими творами літератур Центрально-Східної Європи епохи Бароко.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Ларін Ю. Рецепція творчості Захарії Копистенського в літературознавчій науці / Ю. В. Ларін // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2010. – № 910. – Ч. II. – Сер. : «Філологія», вип. 60. – С. 61–69.

2. Ларін Ю. Жанрова диференціація полемічної прози раннього бароко / Ю. В. Ларін // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2011. – № 936. – Сер. : «Філологія», вип. 61. – С. 109–115.

3. Ларін Ю. Що читали книжники епохи бароко : зі спостережень над джерельною базою «Книги о вѣрѣ единой» / Ю. В. Ларін // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство. Міжвузівський збірник наукових статей / [гол. ред. В. А. Зарва]. – Вип. XXVI. – Ч. 1. – Бердянськ : БДПУ, 2012. – С. 79–88.

4. Ларін Ю. Спадковість традицій у ранній бароковій прозі : Львівське братство і Захарія Копистенський / Ю. В. Ларін // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2012. – № 994. – Сер. : «Філологія», вип. 64. – С. 219–225.

5. Ларін Ю. Філософія любові у «Книзѣ о вѣрѣ единой» Захарії Копистенського / Ю. В. Ларін // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. / [гол. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ : БДПУ, 2012. – Вип. XXVII. – Ч. 1. – С. 345–352.

6. Ларін Ю. Жанрові типи вставних новел та інтерпретаційні стратегії автора «Книги о вѣрѣ единой» / Юрій Ларін // Spheres of Culture / Ed. by Ihor Nabytovych. – Lublin, 2012. – Vol. 3. – P. 81–89.

7. Ларін Ю. Поетика контрасту у «Книзѣ о вѣрѣ единой» Захарії Копистенського / Ю. В. Ларін // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. Випуск 21. – К. : Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2012. – С. 120–124.

8. Ларін Ю. Риторична *inventio* у праці Квінтіліана «*Insttutiones oratori*» / Юрій Ларін // Філологічні читання до 205-річчя Харківського університету : Тези доповідей II Регіональної студентської наукової конференції 21 квітня 2009 р., м. Харків / [відп. ред. Безхутрий Ю. М.]. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – С. 65–66.

АНОТАЦІЯ

Ларін Ю. В. «Книга о вѣрѣ единой» (1619 р.) у контексті ранньої барокової полемічної літератури – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2013.

Автор дослідження систематизував наукові знання про творчість Захарії Копистенського, виокремлюючи характерні риси студій вчених у дожовтневий, радянський та сучасний періоди.

У роботі зроблений цілісний аналіз поетики апологетичного трактату «Книга о вѣрѣ единой» як явища ранньомодерної української літератури. Основна увага зосереджена на риторичних стилістичних засобах, які полеміст використовує у творі. Крім цього, в дисертації розкрито джерельну базу твору, схарактеризовані жанрові типи вставних новел, способи їх художнього засвоєння й інтерпретації, емоційний складник взаємин автора й читача, особливості контрастного зіставлення літературного матеріалу. Також встановлюється риторичний і літературний жанр трактату, окреслюється коло теологічних й етнокультурних проблем, що цікавлять Захарію Копистенського.

На підставі контекстного осмислення цих відомостей розкривається вплив «Книги о вѣрѣ единой» на ранньомодерний полемічний дискурс та розвиток богословської дискусії в Україні кін. XVI – поч. XVII ст.

Ключові слова: апологетичний трактат, бароко, «Книга о вѣрѣ единой», книгодрукування, контрреформація, патристика, полемічна проза, риторика.

АННОТАЦИЯ

Ларин Ю. В. «Книга о вѣрѣ единой» (1619 г.) в контексте ранней полемической литературы барокко. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина. – Харьков, 2013.

Автор исследования систематизировал научные знания о творчестве Захарии Копыстенского, выделяя характерные черты исследований в дооктябрьский, советский и современный периоды.

В работе осуществлен целостный анализ поэтики апологетического трактата «Книга о вѣрѣ единой» как явления начала нового времени украинской литературы. Основное внимание уделено риторическим стилистическим приемам, которые полемист использует в произведении. Кроме того, в диссертации установлена база первоисточников трактата, охарактеризованы жанровые типы вставных новелл, способы их художественного осмысления и интерпретации, эмоциональная составляющая взаимоотношений автора и читателя, особенности контрастного сопоставления литературного материала. Также определяются риторический и литературный жанры трактата, очерчивается круг теологических и этнокультурных проблем, которые интересуют Захарию Копыстенского.

На основании контекстного осмысления этих данных раскрывается влияние «Книги о вѣрѣ единой» на раннемодерный полемический дискурс и развитие богословской дискуссии в Украине к. XVI – нач. XVII ст.

Ключевые слова: апологетический трактат, барокко, «Книга о вѣрѣ единой», книгопечатание, контрреформация, патристика, полемическая проза, риторика.

SUMMARY

Larin I. V. «The Book About the Common Faith» (1619) in the context of early Baroque polemical literature. – The Manuscript right.

The dissertation for obtains the degree of Candidate of Science (Philology), speciality – 10.01.01 – Ukrainian literature. – V. N. Karazin Kharkiv National University. – Kharkiv, 2013.

The author of the research paper systematizes scientific knowledge about Zakharia Kopystenskyi's works, distinguishing the research characteristics in pre-revolutionary, Soviet and modern periods.

The complete analysis of the poetics of the apologetic treatise «The Book About the Common Faith» as a phenomenon of early modern Ukrainian literature is carried out in the paper. The focus is given to the rhetorical stylistic devices that are used in the work by the polemicist. Besides, a base of primary treatise sources is given in the thesis; the genre types of inserted novels, the methods of their artistic understanding and interpretation, the emotional component of relations between the author and the reader, the peculiarities of the contrast comparing of the literary material are characterized. Also the rhetorical and literary treatise genres are determined, the theological, ethnic and cultural problems of Zakharia Kopystenskyi's interest is outlined.

The thesis soundly proved the Baroque rhetoric of «The Book About the Common Faith». This apologetic treatise contains a lot of figures of speech, including figures of thought, word, and units of figures of word and speech.

The work has a clear compositional structure; it is divided into two parts, which in their turn are divided thematically into paragraphs. Each paragraph corresponds to a separate question of religious controversy.

Much attention is paid by Zakharia Kopystenskyi to the theme of the divine nature of Jesus Christ, the theme of the Holy Spirit origin and the sacrament of the Eucharist. The author touches upon the polemical issues of church history, the problem of the necessity to pray for the dead, the existence of the purgatory, the necessity of children baptizing, etc.

At that some scholastic devices and controversy methods are identified in the treatise. Zakharia Kopystenskyi on the base of ancient logic systematizes the knowledge of God, trying to make problems of faith understandable. Exemplary material for him is the works of the Church Fathers.

From the literary point of view the works can be related by genre criterion to apologetic polemical treatises, because on its pages Zakharia Kopystenskyi tries to defend by rational arguments in discussions with opponents the truth of the religious beliefs of Orthodox Christians.

«The Book About the Common Faith» distinguishes itself with characteristic Baroque high culture quoting of various sources – from historical and legal documents to patristic and Holy Scripture. Zakharia Kopystenskyi also shows his knowledge of theological treatises by the authors of the Middle Ages and the Renaissance, of the works by contemporary scholars and historians.

The treatise «The Book About the Common Faith», like most early modern Ukrainian works, is notable for compilations. Although it should be noted that the functions of Zakharia Kopystenskyi as the author go beyond capturing information. The writer chooses the sector of problematic issues, arguments and solutions to the raised problems, thereby revealing his creative personality and demonstrating his educational level.

By subject area, probative material, basis of the primary sources and theological manner the treatise by Kiev theologian has much in common with the following works: «The Key of Heaven» by Herasim Smotrytskyi, «The Apokrysis» by Christopher Philalet, the book «Of the Common True Orthodox Faith» by Vasyl Surazhskyi, «Antigrafe» and «Threnos» by Meletij Smotritskyi and accordingly «The Palinode».

In these polemical treatises and pamphlets direct textual coincidences, alike reminiscences and allusions are present. Zakharia Kopystenskyi, as well as his literary predecessors, compositionally structures the work thematically, first of all taking into account the main disputable controversy issues. The theologian develops counter-reformation line in the Ukrainian theology of the beginning of the XVII century.

It is undeniable that «The Book About the Common Faith» continued the apologetic tradition in early modern Ukrainian literature. The main tendencies of the Kiev philological circle in the second decade of the 17th century are reflected in the treatise, namely counter-reformation pathos, scientific character of approaches, rhetorical.

Key words: apologetic treatise, baroque, «The Book About the Common Faith», the Counter-Reformation movement, book-printing, patrology, polemical prose, rhetoric.